

Polskie księgozbiory i polonika w zbiorach białoruskich

Przy omawianiu polskich księgozbiorów i poloników w kolekcjach białoruskich należy przede wszystkim pamiętać o wspólnej przeszłości, sięgającej korzeniami wieloetnicznej i wielojęzycznej Rzeczypospolitej. Postulaty wzajemnej współpracy kulturalnej Polski z Białorusią, Litwą, Ukrainą i Rosją m.in. w zakresie badań nad księgozbiorami stanowiącymi wspólne dziedzictwo są od lat realizowane w ramach zadań Biura Pełnomocnika Rządu ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą (obecnie Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych) Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie przez poszczególne zespoły i grupy badaczy¹.

Termin „polonika” w szerokim estreicherowskim rozumieniu obejmuje druki, które bez wątplenia mogą przynależeć do więcej niż jednej bibliografii narodowej. Nierzadko do tych samych dzieł stosujemy określenia: polonika, białorutenika, lituanika, co świadczy o pokrywaniu się obszarów zainteresowań księgoznawców z Polski, Białorusi, Litwy, Rosji, Ukrainy.

Nie zagłębiając się w teoretyczne rozważania nad pojęciem *polonicum*², warto też zwrócić uwagę na propozycję Tomasza Nastulczyka, który twierdzi, iż

taki wzorzec, choć wypracowany pierwotnie na gruncie polskim, może stanowić interesujący kontekst i potencjalny model dla innych bibliografii narodowych, bowiem w XXI wieku zadanie integralnego ujęcia dziedzictwa dawnej Rzeczypospolitej w całej jego złożoności stoi zarówno przed bibliografią polską, jak i ukraińską, białoruską czy litewską, a w zakresie XIX wieku – także rosyjską. Zwiększone zainteresowanie badawcze nie zaszkodzi przecież naszemu wspólnemu dziedzictwu³.

Zbliżony model rozumienia tego terminu wykorzystują białoruscy księgoznawcy w najnowszych rozważaniach nad pojęciem „książka białoruska”, „książka narodowa” (m.in. Wasil Liawonczykau⁴, Łarysa Dounar⁵, Tacciana Roszczyna⁶). Zaznaczają oni, iż

¹ Zob. Z. Jaroszewicz-Pierśławcew, *Księgozbiory z Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej. Stan badań i postulaty badawcze*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*. T. 2, red. W. Walczak i K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 75-84.

² O trudnościach wytyczania granic stosowania terminu *polonicum* zob. H. Mieczkowska, «*Polonicum*» – *definicja pojęcia, zakres doboru materiału, zastosowanie w bibliografii*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2015, t. 9, s. 21-30. Zob. też: *Polonika zagraniczne*, [w:] *Sternik, słownik terminologiczny z zakresu bibliografii i katalogowania*, [online] <http://sternik.bn.org.pl/vocab/index.php?tema=1581&/polonika-zagraniczne> [dostęp 23.05.2017].

³ T. Nastulczyk, *Piśmiennictwo wielojęzyczne a problem bibliografii narodowych*, [online] http://www.estreicher.uj.edu.pl/pdf/web/viewer.html?file=tnpw_pl.pdf [dostęp 23.05.2017].

⁴ Zob. В.Е. Лявончыкаў, *Беларуская кніга: падыходы да вызначэння зместу і аб’ёму паняцця*, [in:] *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры*. [Вып. 1], ч. 1, Мінск 2006, s. 13-19.

⁵ Zob. Л.І. Доўнар, *Беларуская кніга як універсум нацыянальнай культуры*, [in:] *Беларуская культура ва ўмовах глабалізацыі: матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 35-годдзю БДУКМ (3 снежня 2010 г.)*. Т. 2, Мінск 2011, s. 92-96.

⁶ Zob. Т. Рошчына, *Да вызначэння паняцця «нацыянальны дакумент»: беларускія старадрукі (XVI-XVIII стст.)*, [in:] *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры*. Вып. 6: *Часапрастора кнігі*

вспólнота рóзнородных рэjestrowаных вартóсци бiалóрускiя кнiа́жкi якo унiвeрсу́м на-родоуе́й културь склáдa сiя з тaкiх элементóв як *пiсму* (цырыльчнe, лaцiнскiе, арабскiе), *я́зык* (цeркiеунослoуiанскi, старобiалóрускi, лaцiнскi, пoлскi, бiалóрускi, рoсы́жскi, хeбрáйскi i jидыш, турeцкi i iннe), *ауторсту* (тeкст i здoбнiцтвo) (Русiнi, Лiтвiнi, Бiалóрусiнi i iннi)⁷.

Jest to nowe spojrzenie w porównaniu z jeszcze nie tak dawnym traktowaniem ksiązki бiалóрускiя якo друковане́й вы́лчэне́й алфaбетeм цырылькiм, eweнтуaльнe з нeуелiкiм дoпусzczенiем бiалóруско́жэуычных друкóв лaцiнкa з XIX – пoчaтку XX w.⁸

Wziawszy pod uwagę tendencję do poszerzenia pola badawczego бiалóрускiх кнiе́гo-знaуцoу⁹, в поszукиуанiу iнформaцiи o пoлскiх кнiе́гoзбiорaх i пoлoнiкaх вaртo прiу-рзeч сiя нaйнoушым бiалóрускiм публiкaцiям з зaкрeсу шeрoкo пoу́жeтeй културь i истoрiи кнiа́жкi. Nie sposóб pоmиnа́ч двутoмoуeгo выдaнiя pt. *Гiстoрiя бeлару́скaй кнiа́жкi*¹⁰ oраз публiкaцiи мoнoгрaфiчных ауторстуа Ł. Dounar¹¹. Należy те́ж зврóцiц uwagę na бiблiо-лoгiчнe прaцe збiорoуe, сeрiе i пeрiоуdыкi, выдaуанe прeз Бiблiотeкę Нарoдoу Бiалóрусi (Нaцiянальнaя бiблiятeкa Бeлару́сi) тoуу pt. *Здaбыткi: дакумeнтальнaя пoмнiкi на Бeлару́сi*¹², як i ukazујaсe сiя в Бiалóрускiм Унiуeрсытeцi културь i sztуки (Бeлару́скi дзржaжўны ўнiуeрcи́тэт културь i мaстaцтвaў) выдaуанiцтвo вieлoтoмoуe *Бeлару́скaя кнiа́жкa ў кaнтэкcцe суcуeтнaй кнiа́жнaй културь: збoрнiк нaукоуоуых артыкулаў*¹³. Nowe пoдeу́жciе i шeрoкe тpaктoуанiе дзieдзiцтвa „бiалóрускiя кнiа́жкi” i „кнiа́жкi на Бiалóрусi” в пeмнi ууaунiлo сiя в oпpaцoуанiах пoўсвiецoуных прiууатным кoлeкцiям истoрiчным. Przymoуnijmy chociа́жбу прiуугoтoуанe прeз Бiблiотeкę Нарoдoу Бiалóрусi eлeктрoнiч-

i бiблiятeкi: нaукоуoуe i културнaе ўзaмeдзeяннe: збoрнiк нaукоуоуых i лiтapaтурнa-мaстaцкiх прaц, aхууярауаных Вaлeрiуу Гeрaсiмaуу дa 60-гoддзa з днa нapaджeннa, склaд. Л.И. Дoўнaр, Т.А. Сaмaйлoк, рeдкaл. Л.И. Дoўнaр (aдк. рeд.) [i iнш.], Mи́нск 2015, s. 30-36.

⁷ Л.И. Дoўнaр, *Бeлару́скaя кнiа́жкa як унiуeрсу́м...*, s. 94.

⁸ Zob. 450 год бeлару́скaгa кнiа́гoдрукaуаннa, 1517-1967: [збoрнiк артыкулаў], [рeдкaллeгiя: К.К. Агрaхoуiч i iнш.], Mи́нск 1968; Г.Я. Гoлeнчeнкo, *Библиографический список белорусских старопечатных изданий XVI-XVIII вв.*, Mи́нск 1961; *Кнiа́жкa Бeлару́сi (1517-1917) = Кнiа́жкa Бeлoру́сси (1517-1917): звoдны кaтaлoг*, [склaд.: Г.Я. Гaлeнчaнкa, Т.В. Нeпapaжoннa, Т.К. Рaдзeуiч; нaукоуoуы рeд.: С.Х. Aлeксaндрoуiч, Н.Б. Вaтaцы, I.П. Хaўрaтoуiч], Mи́нск 1986; *Кнiа́жкa в Бeлoру́сси: сбoрнiк мaтepиaлoу нaучнoй кoнфeрeнцiи*, рeдкoл. Г.Я. Гoлeнчeнкo и др., Mи́нск 1988; *Кнiа́жкa Бeлару́сi, 1517-1917 [Элeктрoнны рeсурc]: звoдны кaтaлoг*, склaд.: Г.У. Кiрeуeвa, A.А. Сушa, К.В. Языкoуiч; рeд.: Г.У. Кiрeуeвa (aдкaзны рeд.) [i iнш.], Mи́нск 2005 [CD-ROM].

⁹ Zob. Л. Дoўнaр, *Прaблeмнaе пoлe бeлару́скaй кнiа́гaзнaўчнoй нaуки i aдукaцiи*, [in:] *Бeлару́скaя кнiа́жкa ў кaнтэкcцe суcуeтнaй кнiа́жнaй културь: збoрнiк нaукоуоуых артыкулаў: у 2 ч. [Вып. 1], ч. 2*, Mи́нск 2006, s. 204-209.

¹⁰ Zob. M.В. Нiкaлaeў, *Гiстoрiя бeлару́скaй кнiа́жкi. Т. 1: Кнiа́жнaя културa Вялiкaгa кнiа́стуа Лiтoўскагa*, Mи́нск 2009; M.В. Нiкaлaeў, Л.И. Дoўнaр, M.А. Лyкoуcкaя, P.С. Мaтульскi, *Гiстoрiя бeлару́скaй кнiа́жкi. У 2 т. Т. 2: Кнiа́жнaсць нoуaй Бeлару́сi (XIX-XXI cтe.)*, Mи́нск 2011.

¹¹ Zob. Л.И. Дoўнaр, *Гiстoрiя бeлару́скaй кнiа́жкi: вучэбны aпaмoужнiк*, Mи́нск 2012; Л. Дoўнaр, *Кнiа́жнaя cпpaуa ў Mи́нску (кaнeц XVIII - пaчaтaк XX cтaгoддзяу)*, Mи́нск 2015.

¹² Mи́нск: Нaцiянальнaя бiблiятeкa Бeлару́сi. Od 1995 do 2016 г. ukazалo сiя 19 тoмóу.

¹³ Zob. *Бeлару́скaя кнiа́жкa ў кaнтэкcцe суcуeтнaй кнiа́жнaй културь: збoрнiк нaукоуоуых артыкулаў: у 2 ч. [Вып. 1]*, Mи́нск 2006; *Бeлару́скaя кнiа́жкa ў кaнтэкcцe суcуeтнaй кнiа́жнaй културь: збoрнiк нaукоуоуых артыкулаў*, Вып. 2, Mи́нск 2008; *Бeлару́скaя кнiа́жкa ў кaнтэкcцe суcуeтнaй кнiа́жнaй културь: гiстoрiя i сучaснaсць: збoрнiк нaукоуоуых артыкулаў*. [Вып. 3], Mи́нск 2011; *Бeлару́скaя кнiа́жкa ў кaнтэкcцe суcуeтнaй кнiа́жнaй културь: вьлучэннe i зaxaуаннe: збoрнiк нaукоуоуых артыкулаў*. [Вып. 4], Mи́нск 2012; *Бeлару́скaя кнiа́жкa ў кaнтэкcцe суcуeтнaй кнiа́жнaй културь: збoрнiк нaукоуоуых прaц*. Вып. 5: *Слoуa. Мoуa. Тeкcт. Духoуны пaтэ́нцыял кнiа́жнaй културь*, Mи́нск 2014; *Бeлару́скaя кнiа́жкa ў кaнтэкcцe суcуeтнaй кнiа́жнaй културь*. Вып. 6: *Чaсaпpaстoрa кнiа́жкi i бiблiятeкi: нaукоуoуe i културнaе ўзaмeдзeяннe: збoрнiк нaукоуоуых i лiтapaтурнa-мaстaцкiх прaц, aхууярауаных Вaлeрiуу Гeрaсiмaуу дa 60-гoддзa з днa нapaджeннa*, Mи́нск 2015.

ne wydania na CD poświęcone księżnikom Chreptowiczów¹⁴, Sapiechów¹⁵, księgozbiorom i twórczości przedstawicieli rodu Radziwiłłów¹⁶, jak również wielotomowe katalogi dzieł z księgozbioru Radziwiłłów w Nieświeżu, przechowywane w Centralnej Naukowej Bibliotece im. Jakuba Kołasa Narodowej Akademii Nauk Białorusi (Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа Нацыянальнай Акадэміі Навук Беларусі)¹⁷.

W ostatnich latach księgozbiory historyczne znalazły się w kręgu zainteresowań białoruskich regionalnych ośrodków księgoznawczych¹⁸. Wymienić należy m.in. publikacje zbiorowe Grodzieńskiego Muzeum Historyczno-Archeologicznego (Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей) pt. *Краязнаўчыя запіскі* (ukazują się od 1992 r.); *Магілёўская даўніна* – wydawnictwo Mohylewskiej Rady Miejskiej (Магілёўская гарадская рада), Towarzystwa Języka Białoruskiego (Таварыства

¹⁴ Zob. *Библиотека Хрептовичей*, 2-е изд., сост. Л.Г. Кирюхина, Л.А. Дубровина; под научной ред. Л.Г. Кирюхиной, Т.И. Рощиной, Минск 2010 [DVD-ROM].

¹⁵ Zob. *Сапегіана: кніжнае сабранне роду Сапег = Сапегіяна: кнігазбор роду Сапегіаў*, сост.: Л.Г. Кирюхина, К.В. Суша; под научной ред. Н.В. Николаева, Т.И. Рощиной, Минск: 2011 [DVD-ROM].

¹⁶ Zob. *Radziviliana: дакументальныя помнікі з фондаў НББ: творы прадстаўнікоў роду Радзівілаў*, складальнік Т.І. Рошчына, Мінск 2009 [CD-ROM]; *Radziviliana: дакументальныя помнікі з фондаў НББ: паўнатэкставыя копіі старадрукаў з фондаў НББ*, Минск 2009 [DVD-ROM].

¹⁷ Zob. *Библиотека Радзивицелов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси. XV-XVI века*, сост. А.В. Стефанович, М.М. Лис, редкол. Н.Ю. Березкина (гл. ред.), Минск 2010 [opisano 27 wydań z XV-XVI w.]; *Библиотека Радзивицелов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси. XVII век*, сост. А.В. Стефанович, М.М. Лис, редкол. Н.Ю. Березкина (гл. ред.), ред. библиогр. записей О.М. Дрозд, И.Л. Мурашова, Минск 2012 [opisy 139 wydań dzieł z XVII w.]; *Библиотека Радзивицелов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси. XVIII век. Кн. 1: (1701-1750)*, сост. А.В. Стефанович, М.М. Лис, редкол. Н.Ю. Березкина (гл. ред.), ред. библиогр. записей О.М. Дрозд, И.Л. Мурашова, Минск 2013 [katalog zawiera opisy 221 wydań z pierwszej połowy XVIII w.]; *Библиотека Радзивицелов Несвижской ординации = Library of the Radziwills' of Nesvizh Ordynation: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси. XVIII век. Кн. 2: (1751-1770)*, сост. А.В. Стефанович, М.М. Лис, ред. библиогр. записей О.М. Дрозд, И.Л. Мурашова, редкол. Н.Ю. Березкина (гл. ред.), Минск 2014 [opisy 250 wydań z lat 1751-1770]; *Библиотека Радзивицелов Несвижской ординации = Library of the Radziwills' of Nesvizh Ordynation: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси. XVIII век. Кн. 3: (1771-1785)*, сост. А.В. Стефанович, М.М. Лис, ред. библиогр. записей О.М. Дрозд, И.Л. Мурашова, редкол. А.И. Груша (гл. ред.), Минск 2014 [opis 226 dzieł]; *Библиотека Радзивицелов Несвижской ординации = Library of the Radziwills' of Nesvizh Ordynation: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси. XVIII век. Кн. 4: (1786-1800)*, сост. А.В. Стефанович, М.М. Лис, ред. библиогр. записей О.М. Дрозд, И.Л. Мурашова, редкол. А.И. Груша (гл. ред.), Минск 2015 [opis 197 dzieł]; *Библиотека Радзивицелов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation: каталог изданий из фондов Центральной научной библиотеки им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси: XIX век: 1801-1830. В 2 кн. Кн. 1: (A-M)*, сост. А.В. Стефанович, М.М. Лис, ред. библиогр. записей О.М. Дрозд, И.Л. Мурашова, редкол. А.И. Груша (гл. ред.), Минск 2016 [opis 175 dzieł]; *Библиотека Радзивицелов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation: каталог изданий из фондов Центральной научной библиотеки им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси: XIX век: 1801-1830. В 2 кн. Кн. 2: (N-Z)*, сост. А.В. Стефанович, М.М. Лис, ред. библиогр. записей О.М. Дрозд, И.Л. Мурашова, редкол. А.И. Груша (гл. ред.), Минск 2016 [opis 134 dzieł]; *Библиотека Радзивицелов Несвижской ординации = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation: каталог изданий из фондов Центральной научной библиотеки им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси: XIX век: 1831-1865. В 3 кн. Кн. 1: (A-K)*, сост. А.В. Стефанович, М.М. Лис, ред. библиогр. записей О.М. Дрозд, И.Л. Мурашова, редкол. А.И. Груша (гл. ред.), Минск 2017 [opis 270 dzieł].

¹⁸ Zob. Л.І. Доўнар, *Рэгіянальныя даследаванні гісторыі кнігі ў Беларусі: да пытання аб рэгіянальным кнігазнаўстве*, [ін:] *Библиотеки и политика открытого доступа к информации и знаниям: материалы VII Международных книговедческих чтений, Минск, 10-11 ноября 2011 г.*, Минск 2011, s. 62-71.

беларускай мовы імя Ф. Скарыны) і Muzeum Historii Mohylewa (Музей гісторыі Магілёва), започаткованыя ў 1994 г.; *Віцебскі сшытак* – томы Віцебскага абласнога Музею Краязнаўчага (Віцебскі абласны краязнаўчы музей), публікаваныя ў гадах 1995-2000. На асаблівае вылучэнне заслугоўваюць асабліва вышкі Брэскага Бібліятэка-Інфармацыйнага Цэнтра (Брэсцкая абласная бібліятэка імя М. Горкага), якая арганізуе канферэнцыі цыклічныя і выдае працы зборныя рэ. *Берасцейскія кнігазборы*¹⁹. Пазам пры акажы абшчодў 450-леція выдання *Бібліі* брэскага казалаў ся два томы прадстаўляючы вынікі бадань на тэма тэга дзела²⁰. У сапраця з Бібліятэкай Народоуа Бялаўрсі Брэска Бібліятэка-Інфармацыйнага Цэнтра выдала таке CD-ROM посьвечаны творчэсці Язэфа Ігнацэа Крассэўскага²¹.

Усрэд найноўшых публікацый кнігазнаўчых належы вымяніць манаграфію Ё. Доунар, уносаючы вале ноўх інфармацыі о културзе кніжкі ў Мінску од коўца XVIII до пачатку XX в.²² Праца та, стаючыа першае бялаўрскіе апрацаванне тэма, зародно парадкуе дотыччасоуы стау вядзды, як і прэзентуе ў сабод комплексоуы функцыянаванне кніжкі ў Мінску од пачаткоў друку ў тым меісціе до 1917 г.

Ауторка казуе рэднородне формэ арганізацыі оўчасэней прадукцыі кніжкі, репертуар выхадзюащих друкоў ораз кантакты мінскіх выдавцоў і кнігары з профэсјональным сродоуіскіем лудзі кніжкі з інных оўродок мейскіх. Не улеа уаптлівоці, же найбардзее ценна чэсць працы стаючы *Каталог мінскіх выдань 1622-1917*, обежмюаючы 3133 тытулы друкоў ў яэзыках: росыјскім, польскім (друга со до велекоці група), лацінскім, францускім, ідыш, ебрајскім ораз інных.

Опродз 218 тытулоў ў яэзыку польскім ауторка замесча ў каталогу нелічнау групу друкоў мейсзаных, нр. бялаўрско-польскіх, лацінско-польскіх, неліеко-польскіх, польско-росыјскіх, польско-францускіх, польско-церкiewнослоуіанскіх. З вымяніоных 3133 тытулоў, понад 600 по раз першау узгледнлоу ў бялаўрскіей бібліаграфіі, ў тым 355 ў яэзыку росыјскім, 150 – польскім, 67 – ебрајскім і ідыш, 34 – ў яэзыках лацінскім і польскім.

Факт прэчэхоуування полонікоў ў зборых бялаўрскіх можа усталач на рэднэ сабоуы: на подстауе бібліаграфічных баз даных, дотэпных каталогоў, урэсчее выкорыстуяючы літэратуру прэдмюоту, як роднеліе попрэз баданя з аутопсјі. Прэдстауіоны поніжэ прэглэд студиоў реалізюаных зародно прэз бялаўрскіе зэсоуы, як і інды-

¹⁹ Zob. *Берасцейскія кнігазборы: матэрыялы Міжнароднай навукоуа-практычнай канфэрэнцыі «Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектыуы даследавання», Брэст, 30-31 кастрычніка 2008 г.*, склад. А.М. Мяснянкіна, Т.С. Кауенька, пад агул. рэд. М.В. Нікалаеуа, Брэст 2010; *Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектыуы даследавання: матэрыялы і даклады II Міжнароднай навукоуа-практычнай канфэрэнцыі, Брэст, 31 мая - 3 чэруена 2012 г.*, склад. А.М. Мяснянкіна, Т.С. Кауенька, пад агул. рэд. М.В. Нікалаеуа, Брэст 2013; *Берасцейскія кнігазборы. Праблемы і перспектыуы даследавання: матэрыялы і даклады III Міжнароднай навукоуа-практычнай канфэрэнцыі, Брэст, 22-25 верасня 2015 г.*, склад. А.М. Мяснянкіна, пад агул. рэд. М.В. Нікалаеуа, Мінск 2016.

²⁰ Zob. *Берасцейскія кнігазборы: Брэсцкая Біблія – унікальны помнік културэ XVI стагоддзя: да 450-годдзя выдання. Матэрыялы і даклады міжнароднага круглага стала, Брэст, 29-31 мая 2013 г.*, склад. А.М. Мяснянкіна, Т.С. Кауенька, пад агульнай рэд. М.В. Нікалаеуа, Брэст 2014; *Брэсцкая Біблія – унікальны помнік културэ XVI стагоддзя: ноуыя даследаванні і матэрыялы = Biblia Brzeska – unikatowy zabytek kultury XVI wieku: nowe badania i materiały*, склад. А.М. Мяснянкіна, пад агул. рэд. В. Валецкага, Мінск 2015.

²¹ Zob. *Юзаф Ігнацы Крашэўскі (1812-1887) = Józef Ignacy Kraszewski = Юзеф Ігнацы Крашэуескыі = Юзеф Ігнацы Крашэуескыі*, склад. Л.В. Гарбачоуа, А.М. Мяснянкіна, пад навукоуаай рэд. Т.В. Кузьмініч, Мінск 2013 [2 CD-ROM].

²² Zob. Л. Доунар, *Кніжная справа ў Мінску (канец XVIII - пачатак XX стагоддзяу)*, Мінск 2015.

widualnych badaczy stanowi wskazówkę przydatną do ustalenia miejsc przechowywania polskich księgozbiorów i poloników.

Biblioteka Narodowa Białorusi

Podstawę założonej w 1921 r. Biblioteki Narodowej Białorusi dały zbiory zamkniętych klasztorów, kościołów, cerkwi, gimnazjów, urzędów, jak również konfiskowane, przekazywane w darze oraz nabywane prywatnie księgozbiory. Biblioteka ta wchłonęła m.in. księgozbiór połockiego kolegium jezuitów, prywatny zbiór Iwana Kołodziejewa z kolekcją dotyczącą epoki Napoleona, biblioteki mińskiego i witebskiego seminarium duchownego, gimnazjów w Słucku, Mińsku i Mohylewie. Poza tym zbiory powiększyły się dzięki bieżącym zakupom. Biblioteka Narodowa poniosła wielkie straty w czasie II wojny światowej, jej zbiory ucierpiały również w wyniku polityki podziału kolekcji historycznych pomiędzy różne instytucje, czego przykład stanowi kolekcja Radziwiłłów z Nieświeża, której części trafiły w 1945 r. do Biblioteki Narodowej, Centralnej Biblioteki Naukowej Akademii Nauk oraz Biblioteki Rządowej (obecnie Prezydenckiej Biblioteki Republiki Białoruś – Прэзідэнцкая бібліятэка Рэспублікі Беларусь). W podobny sposób w latach 60. XX w. fragment biblioteki dawnego klasztoru w Budslawiu przekazano do Muzeum Narodowego w Mińsku (Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь)²³.

Po raz pierwszy na obecność poloników w zbiorach Biblioteki Narodowej Białorusi zwrócono uwagę w latach lat 70. XX w.²⁴ Niemniej jednak dopiero w pierwszej dekadzie XXI w. Naukowo-Badawczy Dział Księgoznawstwa (Навукова-даследчы аддзел кнігазнаўства) rozpoczął systematyczne prace polegające na wyodrębnieniu i naukowym opracowaniu kolekcji poloników starodručných, których według wstępnych szacunków w Narodowej Bibliotece Białorusi jest około 5000-7000 egzemplarzy²⁵. Książki te stanowią część kolekcji starodruków zachodnioeuropejskich, liczącej ok. 26 000 jednostek.

Obecnie Biblioteka Narodowa Białorusi podjęła wysiłek stworzenia pełnej retrospektywnej bibliografii narodowej oraz opracowania uniwersalnej bibliograficznej informacji na temat narodowych dokumentów Białorusi przechowywanych w kraju i za granicą od 1517 r. do chwili obecnej. Prace te są prowadzone przez Naukowo-Badawczy Dział Bi-

²³ Zob. Т.И. Рошина, *Белорусские исторические книжные коллекции в фондах Национальной библиотеки Белоруссии*, [online] <http://www.bla.by/vestnik-bba/53-vestnik-bba-1998-3/95-2010-12-16-21-07-41.html> [dostęp 23.05.2017].

²⁴ Zob. В.В. Билевич, Л.И. Збралевич, *Польские издания XVI-XVIII веков в фондах библиотек Белоруссии*, [in:] *Библиотечное дело и библиография в системе библиотек Академии наук БССР*, Минск 1976, s. 57-71; Т. Рошчына, *Палоніка ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі*, [w:] *Badania księgozbiorów Radziwiłłów. Materiały międzynarodowej sesji (Olsztyn, 6-7 października 1994 r.)*, [red. tomu Z. Jaroszewicz-Pieresławcew], Warszawa 1995, s. 87-93; Т. Roszczina, *Druki wydane w Lublinie z XVII-XVIII wieku w zbiorach Narodowej Biblioteki Białorusi*, [w:] *Lublin a książka [materiały z konferencji naukowej Lublin-Pszczela Wola, 6-7 listopada 2002 r.]*, pod red. A. Krawczyka, E. Józefowicz-Wisińskiej, Lublin 2004, s. 229-234; Т. Сапег, *Польская кніга ў экспазыцыі музея кнігі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі: да распрацоўкі канцэпцыі*, [in:] *Гісторыя выдавецкай дзейнасці ў Польшчы і Беларусі ў XVI-XX стагоддзях*, [рэдкал. Н.Ю. Бярозкіна (адк. рэд.) і інш.], Мінск 2003, s. 70-76.

²⁵ Zob. И.Е. Вашкевич, *Издания XVIII в. на польском языке в коллекциях НИО книговедения Национальной библиотеки Беларуси: проблемы выявления, исследования и научной обработки*, [in:] *Международная электронная конференция Книжная культура пограничья Славии Восточной и Западной (ноябрь 2007 г.)*, [online] <http://www.knizhskult.narod.ru/Vashkevich.htm> [dostęp 23.05.2017]; И.Е. Вашкевич, *Полоника XVIII в. в фонде НИО книговедения Национальной библиотеки Беларуси: проблемы перспективы выявления, научной обработки и исследования*, [in:] *Здабыткі: Дакументальныя помнікі на Беларусі*, вып. 9, Мінск 2007, s. 220-227.

bliografii (Навукова-даследчы адзел бібліяграфіі), odpowiedzialny za elektroniczną bazę „Narodowa Bibliografia Białorusi”²⁶, oraz Naukowo-Badawczy Dział Księgoznawstwa, skupiający się na projektach tematycznych: sapiehiana, biblioteka Chreptowiczów, radziwilliana. Wynikiem prac zespołu jest także uruchomienie wirtualnego projektu „Książka na Białorusi XIV-XVIII w.”, prezentującego cyfrowe kopie rzadkich książek i starych druków z kolekcji Biblioteki Narodowej wraz z ich rozbudowanym opisem²⁷.

W ostatnich latach daje się zauważyć nasilenie zainteresowania studiami proveniencyjnymi oraz badaniem opraw, w tym ujawnianiem śladów użytkowników księgozbiorów powiązanych z kulturą książki dawnej Rzeczypospolitej²⁸. Prezentacja szeroko pojmowanych poloników odbywa się również na tematycznych wystawach organizowanych przez Muzeum Książki²⁹. Jako przykład można wspomnieć o ekspozycjach tej placówki poświęconych: bibliotece Radziwiłłów z Nieświeża (2012 oraz 2015 r.)³⁰, wydaniom *Kroniki*

²⁶ Zob. *The National Bibliography of Belarus = Нацыянальная бібліяграфія Беларусі*, [online] <http://eir.nlb.by/wps/portal/eir/!ut/p/a1/hc7LDoIwEAXQb3HBl048q7uiBKOIwY3QjQGDgKmfYCHx70Xixs-TH7O7k3MwghhLERDbUZSbrRmT8mZ111OnC8jFoFEeCzRcO6ZphHOIYQTpCODLEPjXPy-A2kZVHfMMOALzYcDau2jr7rEO1HqBHyc2iJW8yad3UyJyHZelcW56IpO7btXUnZLhVQoBfIKZQo4-Lma3xX4VkiAm0TJG0TtNYGLyYeAzGYPvMprPw!!/dl5/d5/L2dBISevZ0FBIS9nQSEh/> [dostęp 23.05.2017].

²⁷ Zob. *Kniza Bialorusi XIV-XVIII stazoddzjaj*, [online] <http://belbook.nlb.by/> [dostęp 30.06.2017]. Na początku lipca 2017 r. w bazie było dostępnych 351 dokumentów, w tym 112 w języku polskim. Niezrozumiałym jest kryterium zaliczenia wybranych druków do kategorii *polonica* – takie określenie otrzymało tylko 25 dokumentów.

²⁸ Zob. G. Kireeva, *Książki z nieświejskiej biblioteki Radziwiłłów w zbiorach Biblioteki Narodowej Białorusi, „Rocznik Biblioteki Narodowej”* 2011, t. 41, s. 61-66; Г.В. Киреева, *Провененци на польских старопечатных книгах в фонде Национальной библиотеки Беларуси*, [w:] *Libri recogniti. Nowe inspiracje do badań nad starodrukami polskimi w bibliotekach Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy i Finlandii = Новые инспирации для исследований польских старопечатных изданий по библиотекам России, Белоруссии, Украины, Литвы и Финляндии*, pod red. S. Siess-Krzyszczkowskiego i W. Waleckiego, Kraków 2013, s. 115-130; Ю. Лаўрык, *Беларуская кніжная інскрыпцыя XVI-XVIII ст.*, [in:] *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі*. Вып. 6, Мінск 2004, s. 114-162; Т.І. Рошчына, *Правененцыйныя даследаванні ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі*, [in:] *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: зборнік навуковых артыкулаў*. [Вып. 1], ч. 1, s. 147-157; Т.І. Рошчына, *Коллекция суперэкслибрисов в Национальной библиотеке Беларуси: проблемы изучения и атрибуции*, [in:] *Берковские чтения: книжная культура в контексте международных контактов: материалы Международной научной конференции (Минск, 25-26 мая 2011 г.)*, Минск-Москва 2011, s. 296-300; Т.І. Рошчына, *Знакі першых уладальнікаў*, [in:] *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі*. Вып. 13, Мінск 2011, s. 221-238; Т.І. Рошчына, *Белорусский и польский суперэкслибрис: судьбы книжных собраний (по фондам Национальной библиотеки Беларуси)*, [w:] *Kultura – Historia – Książka. Zbiór studiów [dedykowane prof. A. Krawczukowi z okazji 70. rocznicy urodzin]*, red. A. Dymmel, B. Rejakowa, Lublin 2012, s. 201-212; Т.І. Рошчына, *Бібліятэка Будслаўскага кляштара бернардынцаў: да праблемы рэканструкцыі*, [in:] *Матэрыялы IX Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў «Статут Вялікага Княства Літоўскага ў гісторыі культуры Беларусі»*, Мінск, 18-19 красавіка 2013 г., Мінск 2013, s. 155-160; Т.І. Рошчына, *Беларускі суперэкслібрыс: terra incognita*, [in:] *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі*. Вып. 15, Мінск 2013, s. 194-203; Т.І. Рошчына, *Да праблемы вызначэння перапітаў беларускага паходжання*, [in:] *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі*. Вып. 17, Мінск 2014, s. 71-77; Т.І. Рошчына, *По следам книжных собраний Слизней*, [in:] *Современные проблемы книжной культуры: основные тенденции и перспективы развития: Материалы Международного научного семинара, Минск, 2-3 апреля 2014 г.*, Минск-Москва 2014, s. 122-126; М.М. Шопина, *«Terra incognita»: случкое издание «монархии турецкой», из фондов Национальной библиотеки Беларуси*, [in:] *Берковские чтения. Книжная культура в контексте международных контактов, 2013: материалы Международной научной конференции, Минск, 16-17 мая 2013 г.*, Минск-Москва 2013, s. 447-450; И.Е. Вашкевич, *Травник Симона Сиренцуса в фонде Национальной библиотеки Беларуси*, [in:] *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі*. Вып. 14, Мінск 2012, s. 108-119.

²⁹ Zob. Музей книги Национальной библиотеки Беларуси, [online] <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=28FD302457B544C58AF689F851A596AD> [dostęp 30.06.2017].

³⁰ Zob. Выставка „Радзивиллиана”, [online] <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=06A85278B007481A95D1C47EFC273B91> [dostęp 30.06.2017]; Выставка „Радзивиллы

Sarmacji europejskiej Aleksandra Gwagnina ze zbiorów Narodowej Biblioteki Białorusi (2014 r.)³¹, a także postaci znanego archeologa, historyka, kolekcjonera, założyciela Wileńskiego Muzeum Starożytności Eustachego Tyszkiewicza (2014 r.)³². Jak można sądzić, dalszy rozwój podobnych projektów i kierunków badawczych przyspieszy możliwości poznania zasobu poloników Narodowej Biblioteki Białorusi.

Centralna Naukowa Biblioteka im. Jakuba Kołasa Narodowej Akademii Nauk Białorusi

Książki dla tej, nowo powstałej w 1925 r., placówki kupowano w księgarniach i antykwariatach w Leningradzie, Moskwie, Kijowie, przekazywano z naukowych bibliotek ZSRR. Zbiory uzupełniano poprzez wymianę z wiodącymi naukowymi bibliotekami świata, zdobywano w trakcie terenowych wypraw badawczych. Dział Rzadkich Książek i Rękopisów (Адзел рэдкіх кніг і рукапісаў) posiada bogate zbiory w języku polskim. Są tu np.: *Biblia brzeska* (tzw. „Radziwiłłowska”), *Zielnik* Szymona Syreniusza, utwory Mikołaja Reja, popularna literatura historyczna, traktaty prawnicze, liczne wileńskie i nieświeskie druki z XVIII w. Osobną kolekcję tworzą kalendarze z XVII-XVIII w. wytłoczone w oficynach drukarskich Grodna, Wilna, Warszawy, Krakowa oraz Zamościa. Wiek XIX reprezentują autorzy białorusko-litewsko-polskiego pogranicza: Jan Czeczot, Jan Barszczewski, Adam Pług (właśc. Antoni Pietkiewicz), Aleksander Jelski³³. Biblioteka zasłynęła z wielotomowego wydania katalogów nieświeskiej biblioteki Radziwiłłów³⁴.

Prezydencka Biblioteka Republiki Białoruś

Powstała w 1933 r. Jedną z jej jednostek strukturalnych to Dział Starodruków i Rzadkiej Książki (Адзел старадрукаў і рэдкіх выданняў), liczący ponad 70 000 książek, periodyków i innych dokumentów z XVI-XXI w.³⁵ W zbiorach tej komórki jest przechowywana część nieświeskiej biblioteki Radziwiłłów (około 200 egzemplarzy, z których 126

и книга” [online] <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=23EADBED91C44FFF6D6DCEE91EB942E> [dostęp 30.06.2017].

³¹ Zob. „Выставка одной книги”, [online] <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=6E25E4B854504CC5BD94F8B79E519FA7> [dostęp 30.06.2017].

³² Zob. Выставка „Человек влюбленный в свой край”, [online] <http://www.nlb.by/portal/page/portal/index/content?lang=ru&classId=7CD4CE0AD67E4D5A9003D5EF62353472> [dostęp 30.06.2017].

³³ Zob. Л.И. Збралевич, *Редкие книги и рукописи в фондах библиотеки Академии наук БССР*, [in:] *Библиотечное дело и библиография в системе библиотек Академии наук БССР*, Минск 1976, s. 37-46; В.В. Билевич, Л.И. Збралевич, *Польские издания XVI-XVIII веков...* s. 57-71; В.В. Билевич, *Старопечатные иностранные книги естественнонаучной тематики в фондах ЦНБ НАН Беларуси*, [in:] *Путь длиною в столетия. К 50-летию образования отдела редких книг и рукописей Центральной научной библиотеки им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси*, Минск 2015, s. 16-29; Л.И. Збралевич, *Из истории формирования фондов отдела редких книг и рукописей ЦНБ НАН Беларуси*, [in:] *Путь длиною в столетия...*, s. 239-246.

³⁴ Zob. przypis 17.

³⁵ Zob. В. Герасімаў, *Кнігазнаўчыя даследаванні Прэзідэнцкай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь*, [in:] *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры...* Вып. 2, Мінск 2008, s. 99-113; В.М. Герасімаў, *Гістарычныя калекцыі ў структуры фонду аддзела старадрукаў і рэдкіх выданняў Прэзідэнцкай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь*, [in:] *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі*. Вып. 15, Мінск 2013, s. 277-283; В. Герасімаў, *Кніжніца Дома Урада і яе скарбы (да 80-годдзя Прэзідэнцкай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь)*, [in:] *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры...* Вып. 5, Мінск 2014, s. 180-199.

posiada obecnie wersję cyfrową)³⁶. Do poloników wartych uwagi – przez dłuższy czas zamkniętych w tzw. „spiecchranach” (*спецхран*) – należą polskojęzyczne druki wydawane na Białorusi w latach 1927-1938, w czasach kiedy język polski należał do czterech języków urzędowych w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej.

Biblioteki obwodowe i inne

Nie bez znaczenia są kolekcje poloników w obwodowych bibliotekach Białorusi. Grodzieńska Obwodowa Naukowa Biblioteka im. Jauchima Karskiego³⁷ – pierwsza biblioteka publiczna na Białorusi, działająca od 1830 r. – posiada kolekcję druków polskojęzycznych głównie z XIX-XX w., w tym dzieła Elizy Orzeszkowej oraz liczne druki regionalne. W mieszczącym się w domu E. Orzeszkowej Dziale Literatury w Językach Obcych (Адзел выданняў на замежных мовах) polskojęzyczne druki liczą ponad 12 000 woluminów, pochodzących głównie z XX-XXI w.³⁸

W utworzonym w Brzeskiej Obwodowej Bibliotece im. Maksima Gorkiego (Брэсцкая абласная бібліятэка імя М. Горкага) Sektorze Rzadkiej Książki³⁹ znajduje się ok. 1200 druków wydanych w XVI-XX w. Wśród dzieł w językach obcych część stanowią polonika, zaś do najcenniejszych należy fragment *Biblii* brzeskiej z 1563 r. Współczesne druki polskojęzyczne w Dziale Literatury w Językach Obcych (Адзел літаратуры на замежных мовах) liczą ponad 4000 woluminów⁴⁰.

Nowsze polskie książki można znaleźć w licznych bibliotekach polskich działających przy regionalnych oddziałach Związku Polaków na Białorusi oraz w wybranych bibliotekach przy parafiach rzymskokatolickich⁴¹.

Grodzieńskie Państwowe Muzeum Historyczno-Archeologiczne

Nie ulega wątpliwości, iż to działające od 1922 r. jedno z najstarszych białoruskich muzeów posiada największą i najcenniejszą kolekcję polskich księgozbiorów i poloników⁴². W Dziale Rzadkich Książek i Starodruków (Адзел рэдкай кнігі і старадрукаў) placówki przechowywanych jest ponad 23 000 woluminów z okresu od XV do pierwszej połowy XX w. Większość z nich należy do rozpoznawalnych kolekcji historycznych. Odczytanie znaków proveniencyjnych umożliwia wyodrębnienie dzieł pochodzących z rodowej biblioteki Pusłowskich-Krasińskich, księgozbioru Potockich z Rudki, Bispin-gów z Massalan, fragmentów biblioteki dominikańskiej w Grodnie, pozycji z dawnego

³⁶ Zob. Н. Святлова, *Што чыталі Радзівілы? Найноўшыя магчымасці аднаўлення гістарычных бібліятэк*, „Літаратура і Мастацтва”, 1 ліпеня 2016, № 26, s. 11.

³⁷ Гродзенская абласная навуковая бібліятэка імя Я.Ф.Карскага, [online] <http://grodno.lib.by/> [dostęp 30.06.2017].

³⁸ Zob. *Współczesne księgozbiory polskie za granicą. Informator*. T. 2: *Polonika w bibliotekach obcych*, oprac. B. Bieńkowska, E. Maruszak, J. Puchalski, Warszawa 2016, s. 133-135.

³⁹ Zob. Сектор редкой книги, [online] <http://www.br.by/nasha-biblioteka/struktura/sector-redkoy-knigi/> [dostęp 30.06.2017].

⁴⁰ Zob. *Współczesne księgozbiory polskie...* T. 2, s. 132-133.

⁴¹ Zob. *Współczesne księgozbiory polskie za granicą. Informator*. T. 1: *Polskie i polonijne księgozbiory instytucji*, oprac. B. Bieńkowska, E. Maruszak, J. Puchalski. Warszawa 2009, s. 101-121.

⁴² Zob. Grodzieńskie Państwowe Muzeum Historyczno-Archeologiczne, [online] <http://museum-grodno.by/> [dostęp 30.06.2017].

gimnazjum grodzieńskiego oraz identyfikację wielu innych prywatnych i instytucjonalnych kolekcji książek. Wymienione wyżej historyczne zbiory doczekały się licznych opracowań⁴³. W chwili obecnej trwa naukowe opracowanie księgozbioru, czego efektem jest katalog druków XV-XVI w. pochodzących ze zbiorów muzeum⁴⁴.

Narodowe Historyczne Muzeum Republiki Białoruś

Niemalą uwagę księgoznawców przyciągają trzy kolekcje tej placówki: książek i broszur (licząca 8000 jednostek) oraz druków ulotnych i zbiór periodyków⁴⁵. Działy te zawierają głównie druki rosyjsko- i polskojęzyczne z XIX-XX w. ukazujące się na terenie Białorusi lub powiązane z białoruską historią i kulturą. Popularyzacją poszczególnych dzieł i kolekcji, w tym poloników, od lat zajmuje się Jury Lauryk⁴⁶.

Grodzieńskie Państwowe Muzeum Historii Religii (Гродзенскі дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі)

Muzeum posiada kolekcje: starodruków, do której zalicza się wydania do 1830 r., obejmującą 1282 woluminy, książek, periodyków oraz dokumentów i druków⁴⁷. Ostatnio

⁴³ Wykaz prac poświęconych kolekcjom przechowywanym w muzeum w Grodnie oraz najnowszy stan badań w tym zakresie zawarty jest w artykule Alesi Sauczuk *Wybrane kolekcje książek w zbiorach Grodzieńskiego Państwowego Muzeum Historyczno-Archeologicznego* w niniejszym tomie, jak również w mieszczącej się tutaj pracy Eleny Razwanowicz *Biblioteka Ordynacji Massalańskiej w zbiorach Państwowego Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Grodnie*.

⁴⁴ Zob. *Каталог выданняў XV-XVI стагоддзяў. 3 фондаў Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея, аўтары-склад. В.І. Шоцік, А.І. Саўчук, Г.Г. Паўлоўская, Слонім 2003*.

⁴⁵ Zob. *Фондавыя калекцыі*, [online] <http://histmuseum.by/by/collections/fund-collections/> [dostęp 30.06.2017].

⁴⁶ Zob. następujące artykuły J. Lauryka: *Кнігазнаўчыя даследаванні ў Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі*, [in:] *Беларуская кніга ў кантэксце сучаснай кніжнай культуры...* Вып. 2, Мінск 2008, s. 114-118; *К проблеме изучения книжных собраний францисканцев-обсервантов: (Попытка реконструкции библиотеки бернардинского писателя XVIII в. о. Михаила Пашкевича)*, [in:] *Берковские чтения «Книжная культура в контексте международных контактов. 2011»: Материалы Международной конференции (Минск, 25-26 мая 2011г.)*, Мінск-Москва 2011, s. 202-206; *Кнігі і брашуры з фонду Бібліятэкі Беларускага музея імя І. Луцкевіча ў Вільні ў зборах НГМ РБ, „Музейны Веснік” 2011, вып. 5, s. 19-24; «Я нічога не чытаў апроча гісторыкаў і класікаў...», або «Шляхціц Завальня» з гледзішча кнігазнаўцы, „Музейны Веснік” 2011, вып. 5, s. 94-104; Два тамы трактата А. Танэра «*Universa Theologia Scholastica*» з Ружанскай бібліятэкі Сапегі (у фондах Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь), [in:] *Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання XIV-XX ст.: Матэрыялы і даклады II Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (Брэст, 31 мая - 3 чэрвеня 2012 г.)*, Брэст 2013, s. 417-423; *Віленскія выданні Статута Вялікага Княства Літоўскага ў зборах Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь*, [in:] *Матэрыялы IX Кнігазнаўчых чытанняў «Статут ВКЛ у гісторыі культуры Беларусі» (Мінск, 18-19 красавіка 2013)*, Мінск 2013, s. 48-55; *Бібліятэка нявіжскіх дамініканаў напрыканцы XVIII ст.*, [in:] *Матэрыялы Міжнароднага кангрэса «Бібліятэка як феномен культуры» (Мінск, 23-24 кастрычніка 2013 г.)*, Мінск 2013, s. 153-161; *Выданні нявіжскай езуіцкай друкарні 2-й паловы XVIII ст. у фондах Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь*, [in:] *Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі*. Вып. 16, Мінск 2013, s. 169-179; *Выдавецкія характарыстыкі кніжнай прадукцыі Радзівілаўскай (езуіцкай) друкарні ў Нявіжы 2-й пал. XVIII ст. (на падставе збораў Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь)*, [in:] *Матэрыялы XX Міжнародных Кірыла-Мяфодзеўскіх чытанняў, прысвечаных Дням славянскага пісьменства і культуры (Мінск, 20-23 мая 2014 г.): зборнік навуковых артыкулаў*, Мінск 2014, s. 145-150. Zob. też w niniejszym tomie artykuł *Bernardynski pisarz z XVIII w. Michal Paszkiewicz i jego kazania w zbiorach Narodowego Muzeum Historycznego Republiki Białorusi w Mińsku*.*

⁴⁷ Zob. *Калекцыі*, [online] http://muzej.by/?page_id=118 [dostęp 30.06.2017].

zbiory wzbogaciły się o spory fragment grodzieńskiej biblioteki franciszkańskiej, liczący ponad 1400 woluminów. W placówce znajdują się m.in. pozycje o tematyce teologicznej z zamkniętych bibliotek klasztornych, kościelnych i cerkiewnych, w tym jeden rękopis i 27 starych druków ze zbiorów pobrygidzkich w Grodnie⁴⁸.

Muzeum Historii Mohylewa

Mimo iż placówka nie posiada bogatej kolekcji poloników, nie sposób nie odnotować jej zakupów cennych książek związanych z historią Wielkiego Księstwa Litewskiego i miasta Mohylewa. W ostatnich latach dzięki aktywnej postawie pracowników Muzeum, środkom sponsorów oraz wsparciu w postaci dobrowolnych datków nabyto kilka cennych druków⁴⁹. Wśród nich warto wymienić jedyny na Białorusi egzemplarz Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1588 r. wydany w Wilnie w drukarni Mamoniczów⁵⁰, niemieckojęzyczną edycję pracy Kazimierza Siemienowicza *Wielka sztuka artylerii* (1676)⁵¹ oraz mohylewskie starodruki.

Muzeum Białoruskiego Drukarstwa w Połocku (Полацкі музей беларускага кнігадрукавання)

Podstawą zbiorów muzealnych była nieliczna kolekcja wydań z XVII-XIX w. w językach łaćnińskim i polskim. Od 1986 r. placówka rozpoczęła planowe kompletowanie swojej kolekcji, pozyskując druki głównie z magazynów dubletów największych bibliotek ZSRR oraz z antykwariatów⁵². W efekcie obecnie w zbiorach muzealnych znajdują się m.in. starodruki wileńskie i wydania zachodnioeuropejskie⁵³.

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродне)

Biblioteka naukowo-informacyjna tej instytucji liczy ponad 12 000 druków oraz ponad 2000 periodyków⁵⁴. Podstawę zbioru stanowią encyklopedie, słowniki, wydawnictwa informacyjne i źródłowe, druki urzędowe i akty prawne z końca XVIII i z XIX w. Poza wydawnictwami w języku rosyjskim spotykamy tu spory dział literatury zachodnioeuro-

⁴⁸ Zob. M. Kałamajska-Saeed, *Archiwum i biblioteka klasztoru brygidek w Grodnie. Inwentarz z 1925 r. i stan współczesny*, Wrocław 2015, s. 8, 69, 74, 78, 83, 147.

⁴⁹ Zob. *Выкуп каштоўнасцяў*, [online] <http://ratusha-mogilev.com/by-by/museynie-zanyatiya-mogilev.htm> [dostęp 30.06.2017].

⁵⁰ Zob. В.П. Мякишев, *Возвращенное наследие. Об экземпляре Литовского Статута 1588 года из фондов Музея истории Могилёва*, [in:] *Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць. Зборнік навуковых прац удзельнікаў VIII Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі 26-27 чэрвеня 2013 г.*, Магілёў 2013, s. 248-260.

⁵¹ K. Siemienowicz, *Vollkommene Geschütz-Feuerwerck- Und Büchsenmeisterey-Kunst: Hiebevorn in Lateinischer Sprach beschrieben und mit Fleiss zusammen getragen Von Casimiro Simienowicz*, Franckfurt am Mayn: In Verlegung Johann David Zunners, Gedruckt bey Henrich Friesen, im Jahr 1676.

⁵² Zob. Т. Джумантаева, В. Ашуева, *Полацкаму музею беларускага кнігадрукавання – 20*, „Роднае Слова” 2010, № 8, s. 96-99.

⁵³ Zob. Музей беларускага кнігадрукавання, [online] <http://book.polotsk.museum.by/be/node/733> [dostęp 30.06.2017].

⁵⁴ Zob. *Государственное учреждение «Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно» (НИАБ в г. Гродно)*, [online] <http://archives.gov.by/index.php?id=892499> [dostęp 30.06.2017].

pejskiej, głównie w językach polskim, francuskim, niemieckim i łacińskim, chronologicznie obejmujący okres od XVI do pierwszej połowy XX w.

W trakcie prowadzonych w kwietniu 2017 r. wstępnych badań druków zachodnioeuropejskich z zasobów biblioteki archiwalnej (szacunkowo ok. 3500 woluminów), dzięki obecnym na nich licznym znakom proveniencyjnym udało się rozpoznać niektóre większe fragmenty dawnych księgozbiorów historycznych. Na znacznej części woluminów widoczne są pieczętki i ekslibrisy świadczące o tym, że dzieła te były gromadzone w okresie dwudziestolecia międzywojennego na potrzeby powstającej Biblioteki Historycznej w Grodnie⁵⁵.

Część książek ma oznaczenie dubletów większych bibliotek naukowych II Rzeczypospolitej – Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie, Biblioteki Ordynacji Zamojskich w Warszawie, Biblioteki Narodowej, Biblioteki Publicznej i Uniwersyteckiej w Wilnie, Państwowej Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, Biblioteki Szkoły Narodowej Polskiej na Batignolles w Paryżu. Znaki te stanowią wskazówkę, w jaki sposób kształtowały się księgozbiory instytucji naukowych po odzyskaniu niepodległości przez Polskę na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego, gdzie w instytucjach i urzędach polska książka była zakazana przez dłuższy czas. Na przykład w 1937 r. omawiany księgozbiór wzbogacił się o dary ks. Franciszka Tyczkowskiego z Wilna, o czym świadczą ekslibrisy oraz wpisy dedykacyjne. Poszczególne tomy posiadają proveniencje znanych, lecz rozproszonych kolekcji historycznych – Biblioteki Ordynacji Massalańskiej, kolekcji ks. Kazimierza Kontryma, grodzieńskiej biblioteki dominikańskiej, biblioteki grodzieńskiego gimnazjum męskiego.

Do prawdziwych perełek można zaliczyć kilka druków z utworami Adama Mickiewicza. Tom pierwszy *Poezji wieszca* („wydanie nowe pomnożone”, Petersburg 1829) należał pierwotnie do F. Tyczkowskiego, co potwierdza artystyczny ekslibris. Książka 12 II 1937 r. została przekazana w darze Bibliotece Historycznej w Grodnie, o czym świadczy zapis na wyklejce. Egzemplarz posiada również pieczętki tej placówki – okrągłą i podłużną – oraz współczesną pieczętkę archiwum. Natomiast egzemplarz *Ksiąg narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* A. Mickiewicza wydany w Moskwie nakładem „Gazety Polskiej” w 1917 r. opatrzono ciekawą pieczętką na tylnej okładce nakładowej: „Księgarnia Gazety Polskiej w Moskwie, Srietieński zauł., № 2 (w pobliżu kościoła)”. Dodatkowo na egzemplarzu widnieją pieczętki: „Bibl. Historyczna w Grodnie”, „Zygmunt Karpowicz” oraz zapiski odręczne: „Z. Karpowiczówna”, „Zofji Karpowiczówny”.

Druki znajdują się nie tylko w bibliotece, lecz także w niektórych zespołach archiwalnych. Jako przykład można wymienić „Zespół Śliźniów” (fond 1663), który liczy 4951 jednostek archiwalnych i zawiera materiały od połowy XVI w. do 1938 r., głównie o charakterze gospodarczym⁵⁶. W zespole tym spotyka się cenne broszury i książki oraz periodyki z biblioteki rodowej Śliźniów w Dziewiątkowiczach⁵⁷. Są wśród nich np.: „Gazeta Warszawska” z lat 1784-1786, 1807, 1821; „Kurier Litewski” z lat 1803-1807; „Kurier Warszawski” z lat 1851-1852. Niektóre druki posiadają znaki własnościowe, np.

⁵⁵ Zob. L. Milewska, *Powstanie Biblioteki Historycznej w Grodnie w 1937 r.*, „Białostoczczyzna” 1998, nr 2 (50), s. 138-142.

⁵⁶ Zob. A. Kaляга, *Фонд Слізняў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродна: агляд крыніц*, [in:] *Гродна і гродзенцы: дзевяць стагоддзяў гісторыі (да 880-годдзя горада). Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі*, Гродна 2008, s. 109-112.

⁵⁷ Zob. L. Kowkiel, *Slizieniu šeimos knygos ir knygu rinkiniai XIX a.*, [in:] *Liubavas: Rapolas Slizienis*, Liubavas 2017, s. 91-107.

pieczętka „Possesorka tey Xiążski Zofia Slizniowa”⁵⁸ jest obecna na niewielkim druku w języku łacińskim wytłoczonym w 1767 r. w oficynie wileńskich bazylianów. Pozycji tej nie spotykamy ani w bibliografii polskiej, ani w litewskiej⁵⁹.

Archiwum Państwowe Obwodu Brzeskiego (Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці)

Biblioteka tej placówki zawiera ponad 20 000 wydawnictw zwartych i ciągłych⁶⁰. Bazę zasobów stanowiły publikacje znajdujące się do września 1939 r. w bibliotekach władz i urzędów województwa poleskiego. Przede wszystkim są to dzienniki ustaw i inne wydawnictwa urzędowe z lat 1919-1939, publikacje statystyczne dotyczące różnych dziedzin życia gospodarczego i społecznego II RP, piśmiennictwo historyczne i o tematyce społeczno-politycznej, a także liczne wydawnictwa krajoznawcze i etnograficzne (przeeglądy, przewodniki i informatory), ponadto encyklopedie i leksykony w językach polskim, białoruskim i ukraińskim oraz jidysz i hebrajskim wydane w Warszawie, Wilnie, Lwowie, Brześciu i Pińsku. Oprócz tego biblioteka przechowuje pokaźny zbiór czasopism oraz druków ulotnych, w tym publikacje z lat 20. i 30. XX w. nielegalnych organizacji: Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi, Komunistycznej Partii Polski, Komunistycznego Związku Młodzieży Zachodniej Białorusi⁶¹.

Archiwum Państwowe Obwodu Grodzieńskiego (Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці)

Podobnym zakresem tematycznym charakteryzuje się biblioteka także i tego archiwum, licząca ponad 6000 tomów wydawnictw zwartych i ciągłych⁶². Są to m.in. publikacje międzywojenne: kodeksy prawa polskiego i dzienniki ustaw z okresu II RP, wydawnictwa urzędowe i informacyjne ministerstw i urzędów polskich, roczniki statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie, wydawnictwa informacyjne dotyczące poszczególnych miast, publikacje partii politycznych i stowarzyszeń, zbiory prasy polskiej i obcej wydawanej w Berlinie, Warszawie, Wilnie i Grodnie, a także kolekcje druków ulotnych i plakatów⁶³.

⁵⁸ V. Kisarauskas, *Lietuvos knygos ženklai. 1518-1918*, Vilnius 1984, s. 117, nr 498.

⁵⁹ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Гродна, ф. 1663 воп. 1 спр. 419: *Effigies vera praelati provincialis verbis oratoris depicta. In primo post exdivisionem lithvanæ carmelitarum A.R.O. Gentis à Polona Capitulo provinciali, novella provinciae M.D.L. sub titulo animarum purgatorii celebrato in conventu kolesnicensi Anno Domini 1767 Die 20. M. Junii atque eximio ac admodum reverendo in xto patri P. Michaeli Ostrowski S.T. magistro, ac in eodem capitulo sibi conformiter electo priori provinciali carmelitarum A.R.O. provinciae animarum purgatorii A Gratissimo sibi tudio Philosophico Conventus Vlnensis ad Aedes SS. OO. utpote mecenati suo Amplissimo. Anno 1767, Die 12 Julii. D.D.D.*, Vilnae: Typis S. R. M. Monachorum Basilianorum, [1767].

⁶⁰ Zob. Учреждение «Государственный архив Брестской области», [online] <http://archives.gov.by/index.php?id=200744> [dostęp 30.06.2017].

⁶¹ Zob. *Polska-Białoruś – wspólne dziedzictwo historyczne. Przewodnik po materiałach archiwalnych 1918-1939*. T. 1: *Archiwum Państwowe Obwodu Brzeskiego, Archiwum Państwowe Obwodu Grodzieńskiego*, oprac. i red. nauk. E. Rosowska [i in.], Warszawa 2013, s. 51.

⁶² Zob. Учреждение «Государственный архив Гродненской области», [online] <http://archives.gov.by/index.php?id=627207> [dostęp 30.06.2017].

⁶³ Zob. *Polska-Białoruś – wspólne dziedzictwo ...*, s. 239.

W podsumowaniu powyższego przeglądu należy podkreślić, iż bogactwo i różnorodność polskich księgozbiorów i poloników zachowanych w kolekcjach białoruskich zachęca do podjęcia dalszych badań nad tymi materiałami oraz rysuje możliwości wprowadzenia do obiegu naukowego nowych cennych materiałów źródłowych. Przy czym studia nad książką i księgozbiorami historycznymi nie mogą ograniczać się do pozostałości po kolekcjach i poszczególnych obiektach przechowywanych tylko w bibliotekach naukowych i publicznych. Aktualny stan wiedzy wskazuje bowiem na konieczność przeprowadzenia badań kolekcji muzealnych oraz archiwalnych. Jest to tym bardziej możliwe, że polsko-białoruska współpraca w zakresie księgoznawstwa i bibliotekoznawstwa posiada wieloletnią tradycję⁶⁴. W chwili obecnej zaowocowała ona licznymi ciekawymi projektami.

Wydaje się także, iż wykorzystanie współczesnych technologii informacyjnych stworzy warunki do powołania wspólnych bibliotek cyfrowych i umieszczania w nich wyników badań w otwartym dostępie, co z kolei otworzy nowe perspektywy i możliwości efektywnej realizacji planów badawczych polskich i białoruskich bibliologów.

Streszczenie

Ze względu na wspólną przeszłość, sięgającą korzeniami wieloetnicznej i wielojęzycznej dawnej Rzeczypospolitej, rzeczą naturalną jest obecność licznych poloników w zbiorach białoruskich. Druki te zostają ujawnione m.in. dzięki postępującym pracom nad stworzeniem pełnego bibliograficznego katalogu-repertuaru drukowanej książki na Białorusi (od 1517 r.) oraz bibliograficznego rejestru zabytków książkowych. W związku z tym obszary badawcze polskich i białoruskich bibliologów nierzadko pokrywają się, co sprzyja działaniom zespołowym i projektowym, aktywnie prowadzonym od lat 90. XX w. W artykule przedstawiono liczne przykłady zrealizowanych badań indywidualnych i instytucjonalnych, w wyniku których dokonano rejestracji historycznych księgozbiorów w zasobach białoruskich, w tym zawierających cenne polonika. Efekty tych działań pozwalają na określenie tematyki i kierunków dalszych wspólnych przedsięwzięć badawczych.

Słowa kluczowe: polskie księgozbiory – polonika – białoruskie księgozbiory – księgozbiory historyczne – bibliografia.

Summary

Polish and *Polonica* collections in Belarusian institutions

Due to the common past, rooted in the multi-ethnic and multi-lingual Polish-Lithuanian Commonwealth, it's natural to see the presence of many *Polonica* in the Belarusian collections. They have been revealed during works on a complete bibliographical catalog

⁶⁴ Zob. Т. Рошчына, *Беларуска-польскае супрацоўніцтва ў галіне кнігазнаўства і бібліятэказнаўства: стан і перспектывы*, „Акта Albaruthenica. Literatura. Język. Kultura” 2007, t. 7, s. 378-383; Н.Ю. Березкина, *История книжной культуры Беларуси в исследованиях белорусских и польских авторов*, [in:] *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: зборнік навуковых артыкулаў*. Вып. 2, Мінск 2008, s. 47-53.

gue of printed books in Belarus (from 1517), and bibliographical register of book monuments. Therefore, research areas the Polish and Belarusian book scientists overlap quite frequently, influencing positively team and project work, actively pursued since the 90's of the 20th century. The paper presents many examples of individual and institutional studies, resulting in registration of historical book collections, including valuable *Polonica*. These effects enable indication of problems and trends in future common projects.

Key words: Polish book collections – Polonica – Belarusian book collections – historical book collections – bibliography.